

SAMLAREN

*Tidskrift för
svensk litteraturhistorisk
forskning*

ÅRGÅNG 82 1961

Svenska Litteratursällskapet

UPPSALA

Almqvist & Wiksell
BOKTRYCKERI AKTIEBOLAG
UPPSALA 1962

totalt negerande. Mänsklighetens barndom har inte varit mindre eländig än dess ålderdom, anför han gentemot Rousseau; det är »råare tiders brutala grymhet som genast åter frambyter, när lagens och ordningens band slappnar såsom under pariskommunens fasor våren 1871». Det finns för Hartmann ett framåtskridande som ligger i förnuftets seger över det blinda viljandets oförnuft. När förnuftet segrar, kan världsprocessen bringas till ett slut — »icke genom ett blott mänsklighetens självmord i massa», som Edqvist antyder, »utan genom att låta hela kosmos med ett slag försvinna». Analogin mellan anarkismens revolutionsidé och Hartmanns metafysik kan knappast sägas vara slående.

På ytterligare några ställen kan man finna Edqvists komparationer pressade: det gäller bl. a. sammanställningen av Hugos Jean Valjean och Gert Bokprantare. Inte heller tycks mig likheten mellan Javert i *Les misérables* och Olle Montanus frappant. Geijerstams studiebesök i skärgården har mycket lite med de ryska narodnikernas upplysningsverksamhet att göra.

Men de givna exemplen är inte representativa för undersökningen i stort — allra minst för dess senare delar, där även den komparativa analysen är genomförd på ett sätt som ger föga utrymme för anmärkningar. Det kritiska uppdraget likmätigt har jag främst uppehållit mig vid de sidor — de 150 första — av Edqvists arbete, där resultaten i flera fall tyckts mig diskutabla och där jag någon gång haft anledning att efterlysa metodiska överväganden. Det ligger i sakens natur att de ideologiska distinktionerna även i fortsättningen vållar svårigheter: kombinationerna av rousseauanska, socialistiska, marxistiska och anarkistiska ferment blir stundom förvirrande. Edqvist benar dock tålmodigt och målmedvetet upp de olika inslagen och ger en helt övertygande bild av idéutvecklingen under de första utlandsåren. Man vågar förutspå, att dessa resultat inte kommer att i väsentlig mån rubbas. Här föreligger otvivelaktigt en av de fast murade grundstenarna i strindbergsforskningen.

Hans Lindström.

CHRISTER JACOBSON: *På väg mot tiotalet. Två studier. Några principfrågor i svensk litteraturkritik 1900–1910. Viljeproblemet i svensk litteratur 1900–1910. Avec un résumé en français.* Akad. avh. Uppsala 1961.

Författaren behandlar decenniet 1900–1910 i rikssvensk litteratur ur ett par, klart angivna huvudsynpunkter. Bokens första avdelning — eller studie, som det kallas — ägnas »några principfrågor i svensk litteraturkritik», den andra avdelningen »viljeproblemet i svensk litteratur». Som en tredje avdelning kan betraktas en översikt, till stor del nedflyttad i noterna, av den under perioden aktuella fackfilosofins uppfattningar om viljans frihet. (Egendomligt nog förbigås här Ellen Key.) — En uppläggnings av en undersökning efter dylika linjer innebär givetvis ett stort mått av abstraktion och skiljer sig från en studie koncentrerad på något enskilt förlopp. Man lämnar åt senare forskning, andras eller egen, att bygga in de vunna rönen i en mer allsidig framställning. Häremot finns i princip ingenting att invända. De tre segment av det historiska fältet som Jacobson belyser är också uppenbart betydelsefulla.

Det första avsnittet inleds som sig bör med ett kapitel om Levertin, och Jacobson söker här visa att också denne inflytelserike kritiker, annars i stor utsträckning betraktad som estetiker, har berett vägen för den realistiska diktning som slog igenom 1910. Levertin framstår i själva verket som en föregångare till Böök i ungefär så hög grad som denne själv hävdar det: han »förde samma kamp, om än icke i så skarpa tonfall» (s. 60). — Naturligtvis kan man kalla Levertin moralist, men det är ju inte endast genom sina försyntare tonfall han skiljer sig från Böök. Jacobson vill göra honom till en bekämpare av pessimismen, och han anför som stöd Levertins artiklar om Söderberg och Bo Bergman. Det är emellertid inte — och häri skiljer sig Levertin från Böök — den pessimistiska livssynen som sådan han kritiserar hos dessa unga författare, utan den brist i erfarenhet och upplevelsens djup som de demonstrerar. Mästaren för Hjalmar Söderbergs livsåskådning, »den skepticisms underbara trollkarl, som heter Anatole France», är en mästare också för Oscar Levertin. Bakom Frances skepticism ur-skiljer han »ett kulturarbete, en människokännedom, en summa af andliga strider och

erfarenheter utan gräns, och det är detta, som gör hans skimrande och transparenta all-tvivel till en fri och hälsosam eter, i hvilken man inandas en lifgivande luft». Hos den svenske lärjungen brister däremot »alltför mycket denna fond», och läsaren får näppeligen någon illusion av att författarens undran över livet »någonsin varit mycket brinnande eller verksam». (Levertin om Historietter, 1898; anf. hos Jacobson, s. 22.) Levertin ifrågasätter här, som Jacobson helt riktigt skriver, »om det ligger någon kamp bakom Söderbergs resignerade livsyn». Däremot finner man inte, vare sig i denna recension eller i andra uttalanden som anföres i avhandlingen, något principiellt avståndstagande från pessimismen som åskådning — och hur kunde man vänta att göra det hos Lucretius-essayns författare? Den moralism som framträder i Levertins kritik gäller i grunden något annat än vad Jacobson menar; snarare än mot en viss typ av åskådning riktar den sig mot bristen på äkthet och allvar. Levertin kan därför, utan att bli sina kritiska principer otrogen, skriva en mycket 'lojal' artikel om Barrès (1906), vars åskådning är honom motbjudande. (Barrès-artikeln anföres inte av Jacobson, lika litet som huvudparten av uppsatserna om utländsk litteratur. Men finns det någon anledning att anta att Levertin påverkat den litterära opinionen mindre med sina 'utländska' essayer än med sina svenska?)

Tvivelutan har Böök haft en del att knyta an till hos Levertin, och det finns skäl att kalla detta ett viktigt förhållande, men en sådan kontinuitet som den Jacobson vill påvisa har ingalunda förelegat. Den främsta anledningen till den ensidiga överdriften i hans framställning synes vara hans sätt att använda ett begrepp som 'moralism' nästan utan nyanseringar. Man kan också peka på tendensen att göra för mycket av visserligen sympatiska uttalanden om realistiskt orienterade eller moraliskt aktiva svenska författare, för vilka det dock är tydligt att Levertin hyst ett ganska ljumt intresse.

Liknande ensidigheter uppträder på många ställen i kritikeravsnittet. Hos Lidforss uppvärderas sålunda gillande omdömen om böcker som röjer optimism och livsbejakelse, och han säges vara avvisande mot pessimistisk diktning. Jacobson medger visserligen att det finns »en annan, mer lyrisk och sensibel sida hos kritikern Lidforss» (s. 80), särskilt framträdande i Ekelundrecensionerna, men huvudådran i hans kritiska verksamhet går inte där. För att en sådan karakteristik skall gå ihop måste Lidforss' passionerade ord om Melodier i skymning framställas som ett avsteg in i »den levertinska kritikens jargong och stil» (s. 79)!

Kritikerstudien avslutas med ett kapitel om Strindbergsfejden. Med sina grundliga bibliografering av de förvirrade debatter och gräl som rymms under denna rubrik har Jacobson gjort en mycket tacknämlig insats. Fejden ger emellertid ur hans synpunkt ingenting väsentligen nytt, utan en bekräftelse på de uppfattningar av de deltagande kritikerna som han redan anfört, och han framhäver de gemensamma dragen också hos de häftigast stridande. I sin sammanfattning av avhandlingens första huvuddel understryker Jacobson också att alla de kritiker han behandlat — dvs. förutom Levertin och Böök, män som Lidforss, Landquist och Hedén — har viktiga ting gemensamma: »Det som tycks förena dem är kritik av pessimistisk diktning och uppskattning av enkel, klar, optimistisk, realistisk diktning.» (S. 118.) I och för sig är det ett välkänt förhållande att exempelvis politiska motståndare vid en nykter analys kan visa sig utnyttja likartade värderingar och argument, och Jacobsons tes rymmer ett mått av sanning. Han använder emellertid så grova kategorier vid sin analys att värdet av hans omfattande genomgång mycket avsevärt reduceras.

Undersökningen av oo-talets skönlitteratur gäller viljeproblemet, ett centralt tema. De s. k. tionalisterna är här en naturlig huvudgrupp, men enligt samma princip som följs i kritikeravsnittet söker Jacobson efter beslätade drag hos annars olikartade diktare och tar även med Bo och Hjalmar Bergman, Ekelund, Österling o. a. För att likväl hålla sitt arbete inom rimligt omfång har han å andra sidan utslutit alla som debuterade före sekelskiftet. Nödvändigheten att göra en begränsning är uppenbar, men man nödgas konstatera att det är ett alldeles 'organiskt' snitt författaren lagt genom sitt material.

Ett stort kapitel, bokens mest givande, ägnas Siwertz. Viljetemat är centralt hos honom och han diskuterar det själv utförligt; för avhandlingens metod erbjuder han ett utmärkt stoff att bearbeta. Siwertz' verk t. o. m. Målarpirater (1911) genomgås omsorgs-

fullt, och hans relationer, litterära eller personliga, till filosoferna utreds. Jacobson hävdar att Landquist bör tillmätas en större betydelse för Siwertz' omsvängning än Bergson. Om den filosofiska aspekten av denna omsvängning — vilken ju kommit att få något av en paradigmatisk ställning — torde efter den föreliggande undersökningen inte vara mycket att tillägga. — Snarare finns det skäl att dra ifrån åtskilligt. Hur starka intryck Siwertz än må ha tagit av samtal och lektyr i filosofiska ämnen, rymmer hans texter endast ett anspråkslöst mått av filosofisk innebörd. Att vid behandlingen av en dikt som *Möte* (i debutsamlingen *Gatans drömmar*; avh., s. 135 f.) hänvisa till både Nietzsche och Schopenhauer är överflödigt; Jacobsons trevande formuleringar tyder också på att han haft disproportionen på känn. För att jämförelsen mellan Bergsons frihetsfilosofi och Siwertz' i *Mälarpirater* »skall bli meningsfull», sägs ett referat av några huvudtankar i Bergsons skrifter vara nödvändigt (s. 154). Om man från detta referat på närmare åtta sidor går till analysen av *Mälarpirater*, finner man att de tankar i boken som kan kallas filosofiska ryms på inte alltför många rader; mer är det inte. Till Jacobsons försvar bör emellertid framhållas att han här arbetat under trycket av en forskningskonvention som påbjuder att alla möjligheter till filosofisk härledning av en diktares ord tillvaratas.

Till kretsen kring Landquist hör också Hellström och Lidman. Den senares romaner *Stensborg* och *Thure-Gabriel Silfverstahl* (båda 1910) ger ett vackert exempel på en författares utveckling från esteticism — i själva verket mer pessimistiskt färgad än Jacobson sett — till moralism och samhällsansvar. Boken om *Thure-Gabriel* har Lidman i en dedikation till Landquist kallat sin »konkurrensavhandling om 'Viljan'» (s. 250). Förhållandet är värt att notera, men tillåter alls inga slutsatser om Lidmans förtrogenhet med vännens fackfilosofiska specimen. Inte heller är överensstämmelserna mellan romanen och avhandlingen så specifika att de, som författaren hävdar (s. 256), tillåter några säkra slutsatser om påverkan. Att en frändskap i livshållning föreligger är tydligt och intressant nog, men liknande impulser har nått Lidman från många håll. — Den moraliska linjen fortsätter enligt Jacobson obruten genom de följande romanerna. Efter min mening gör han sig här skyldig till en feltolkning. I alla böckerna finns under den tendens han tar fasta på en moralisk desperation som han nästan helt förbiser. I *Tvedräktens barn*, den sista i sviten (1913), bryter denna desperation fram på ett avgörande sätt. Hjältens omvändelse, under mottot »Gud är allt, och utom Gud är intet», bör inte i första hand ses som en utveckling till »allvar och pliktökänsla» (s. 258), utan som ett avsked till handlingens värld.

Hjalmar Bergman brottas med samma frågor om viljans frihet som sina generationskamrater. Han finner inte, konstaterar Jacobson, någon väg ut ur fatalismens eller determinismens bann. Påfallande är att här ingenting sägs om Savonarola (1909); i undersökningens schema har inte funnits plats för Bergmans främsta porträtt (under berörda år) av en dominerande personlighet. — Vilhelm Ekelunds *Antikt ideal* (1909) är en bok om viljans möjlighet att segra, och det är motiverat att sätta denne geniale enslings utveckling i samband med den allmänna tendensen i tidens litteratur. Men om sålunda Jacobson nalkas Ekelunds författarskap ur en intressant synvinkel, framträder här begränsningen i hans metod mycket tydligt. De filosofiska distinktioner han utnyttjar är för få för att hantera denna egenartade viljeproblematik, och stilen har icke resurser att karakterisera Ekelunds tragiska optimism. Genomgående gäller för avhandlingen att dess språk, som det förefaller inriktat på sträng saklighet, inte medger beskrivningen av viktiga sakförhållanden i de behandlade texterna.

Den sammanfattning som avslutar boken visar övertygande bredden av den tendens som följes. Den kronologiska enhetligheten är också markant. Christer Jacobson har gått igenom ett omfattande material, inte minst den till stora delar svåråtkomliga kritiken. Hans prestation är aktningvärd, och senare forskning kommer att ha nytta av boken. Särskilt värdefull bör den kunna vara för den sammanfattande framställning av den svenska litteraturens utveckling 1880–1930 — en i väsentliga avseenden enhetlig period — som vi ännu väntar på.

Sven Linnér.